

■ ΤΟΠΟΘΕΤΗΜΕΝΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ (ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΥ) ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΠΑΙΔΙΩΝ ΡΟΜΑ

Μαρία Γ. Μαγκλάρα
maria_mglr@yahoo.com

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας ανακοίνωσης είναι η μελέτη των εξωσχολικών πρακτικών γραμματισμού (συμβατικού και ψηφιακού), στις οποίες συμμετέχουν παιδιά Ρομά που ζουν σε ένα συνοικισμό ενός μεγάλου αστικού κέντρου της Β. Ελλάδος, και έχει ως στόχο τη διερεύνηση των χρήσεων και των λειτουργιών που παίρνει ο γραμματισμός στο πλαίσιο της συγκεκριμένης κοινότητας. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν την αγκίστρωση του γραμματισμού στα κοινωνικοπολιτισμικά συμφραζόμενα στα οποία καλείται να λειτουργήσει, καθώς ευθυγραμμίζεται σε κάθε περίπτωση με τα ενδιαφέροντα των παιδιών και έρχεται να εξυπηρετήσει τις ανάγκες τους. Αυτό σημαίνει ότι ο γραμματισμός δεν μπορεί να συνοδεύεται από άκρικο θετικό πρόσημο ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο πλαίσιο εισαγωγής και χρήσης του.

Λέξεις Κλειδιά

τεχνολογικές πρακτικές γραμματισμού.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δυναμική είσοδος της νέας τεχνολογίας (μιας τεχνολογίας της σημείωσης) σε όλους τους χώρους της καθημερινής ζωής και της επιστήμης (Δενδρινού, 2000:10) έχει επηρεάσει σημαντικά τόσο σε επίπεδο θεωρητικών αναζητήσεων, όσο και σε επίπεδο διδακτικής πράξης και το χώρο της εκπαίδευσης. Η εισαγωγή και η ευρεία διάδοση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) στην εκπαίδευση συνοδεύτηκε κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων και από έντονο προβληματισμό σχετικά με την παιδαγωγική αξιοποίησή τους. Σε δύο κύριες κατευθύνσεις κινήθηκε στη βιβλιογραφία η συζήτηση σχετικά με τη χρήση των υπολογιστών ως μέσων πρακτικής γραμματισμού (ως μέσων δηλαδή για ανάγνωση, γραφή και επικοινωνία) στο σχολείο.

Σύμφωνα με την πρώτη οπτική, η τεχνολογία του γραμματισμού αντιμετωπίζεται ως μια ανεξάρτητη από το κοινωνικό, πολιτισμικό και παιδαγωγικό συγκείμενο μεταβλητή που έχει αυτόνομες συνέπειες σε σχέση με τη βελτίωση των μορφωτικών συνθηκών των μαθητών, ενώ οδηγεί αυτόματα σε κοινωνική ανάπτυξη και σε επαγγελματική πρόοδο (Koutsogiannis, 2001). Η άποψη αυτή κινείται στο γνωστό από τη γλωσσολογική παράδοση αυτόνομο μοντέλο του γραμματισμού (Street, 1995). Στο πλαίσιο του μοντέλου αυτού, η έλλειψη του γραμματισμού ισοδυναμεί με υστέρηση σε σημαντικές γνωστικές δεξιότητες και κρίνεται ως δείγμα σκοταδισμού και οπισθοδρόμησης. Σε αντιδιαστολή, η κατάκτηση της γραφής θεωρείται ότι παίζει αποφασιστικό ρόλο στο μετασχηματισμό των γνωστικών και κοινωνικών διαδικασιών (Gee, 1996:51).

Στον αντίποδα αυτής της προσέγγισης, το ιδεολογικό μοντέλο του γραμ-

ματισμού υπογράμμισε ότι η απόκτηση και η χρήση του συντελείται στο πλαίσιο τοποθετημένων- σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα- διεπιδράσεων, επηρεάζεται από τους κοινωνικούς στόχους, τις ανάγκες και τις διαδικασίες στο περιβάλλον των οποίων κατασκευάζεται (Baynham, 2002) και συμβάλλει στη διαμόρφωση συγκεκριμένου τύπου υποκειμένων. Σε σχέση με τις ΤΠΕ, επισημαίνεται ότι η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών δεν συντελείται εν κενώ αλλά στο πλαίσιο μιας επικοινωνιακής πρακτικής στην οποία οι δράσεις μονάδες φέρουν τις αντιλήψεις τους και τις στάσεις τους (Κουτσογιάννης, 2000).

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι η μελέτη των πρακτικών γραμματισμού είναι απαραίτητο να διεξάγεται σε ένα πλαίσιο όπου θα γίνεται αποδεκτή η τοποθετημένη φύση τους. Η επικέντρωση του μεγαλύτερου μέρους της συζήτησης σε ποσοτικά δεδομένα οδηγεί σε επικίνδυνο περιορισμό του οπτικού μας πεδίου και δεν επιτρέπει να θέσουμε το θέμα της αξιοποίησης των υπολογιστών σε ένα πιο ευρύ πλαίσιο.

Η παρούσα ανακοίνωση φιλοδοξεί να συνεισφέρει προς την κατεύθυνση της διερεύνησης της τοποθετημένης φύσης του γραμματισμού στα κοινωνικοπολιτισμικά συμφραζόμενά του. Με αιχμή τη μελέτη των εξωσχολικών πρακτικών γραμματισμού, στις οποίες συμμετέχουν παιδιά Ρομά που ζουν σε μια κοινότητα ενός μεγάλου αστικού κέντρου της Β. Ελλάδος θα επιχειρηθεί η εξέταση των χρήσεων και των λειτουργιών που παίρνει ο γραμματισμός στο πλαίσιο της συγκεκριμένης κοινότητας. Τα δεδομένα που θα χρησιμοποιηθούν προέρχονται από μια επιτόπια εθνογραφική μελέτη αντικείμενο της οποίας ήταν η διερεύνηση των πρακτικών γραμματισμού στις οποίες κοινωνικοποιούνται παιδιά Ρομά ενός τσιγγάνικου πληθυσμού της Β. Ελλάδας (Μαγκλάρα, υπό δημοσίευση). Η οπτική γωνία που υιοθετείται στηρίζεται στις θεωρητικές προσεγγίσεις και μεθοδολογικές αρχές της εθνογραφίας του γραμματισμού.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Για τη συγκέντρωση του υλικού αναπτύχθηκε επιτόπια ερευνητική δραστηριότητα που καλύπτει ένα χρονικό διάστημα ενός έτους (Φεβρ. 2005- Φεβρ. 2006), ενώ αξιοποιούνται μεθοδολογικές προσεγγίσεις που έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο της ανθρωπολογικής, ποιοτικής παράδοσης (παρατήρηση, συμμετοχή στη ζωή της κοινότητας, μαγνητοφώνηση άτυπων συζητήσεων, συγκέντρωση κειμενικών τεκμηρίων). Στη συγκεκριμένη ανακοίνωση θα χρησιμοποιηθούν δεδομένα από τρεις οικογένειες που διαμένουν στον οικισμό. Πρόκειται για επτά παιδιά Ρομά που καλύπτουν μια ηλικιακή βεντάλια εννέα χρόνων (9-18) και αντιπροσωπεύουν και τα δύο φύλα (4 κορίτσια και 3 αγόρια). Κοινό χαρακτηριστικό τους είναι η συνέχιση της σχολικής τους φοίτησης.

ΑΝΑΛΥΣΗ

Ευρεία είναι η ποικιλία των πρακτικών γραμματισμού που συμμετέχουν καθημερινά τα παιδιά στα πεδία του σπιτιού και της κοινότητας. Σε αντίθεση με τη διαδεδομένη αντίληψη, που θέλει τα παιδιά Ρομά στο σύνολό τους αναλφάβητα ή στην καλύτερη περίπτωση με βασικές δεξιότητες ανάγνωσης και γραφής και επιπλέον παρόλο το γεγονός ότι διαμένουν σε μια κοινότητα που βιώνει σε σημαντικό βαθμό τον κοινωνικό αποκλεισμό, τα δεδομένα της μελέτης αποδεικνύουν την καθημερινή συμμετοχή των παιδιών σε μια ποικιλία συμβάντων

γραμματισμού, που συμπλέκονται μεταξύ τους με έναν πολύ ενδιαφέροντα τρόπο. Συγκεκριμένα, οι σημαντικότερες όψεις που παίρνει ο γραμματισμός με βάση τις παρατηρούμενες συμπεριφορές των υποκειμένων της έρευνας σχετίζονται με δύο περιοχές: τη θρησκεία και την ποπ κουλτούρα.

Θρησκεία

Το σημαντικότερο είδος γραμματισμού στον οποίο κοινωνικοποιούνται τα τρία παιδιά της μιας οικογένειας συνδέεται με τη θρησκεία. Μεγαλώνοντας σε ένα οικογενειακό περιβάλλον όπου η μελέτη της Α. Γραφής και των άλλων θρησκευτικών βιβλίων συνιστούσε σημαντικό μέρος της καθημερινότητας τους, έχουν πρόσβαση από μικρά σε διάφορες πύλες μάθησης και έχουν εμπλακεί σε πολλές πρακτικές γραμματισμού.

Καταρχάς, όσον αφορά τη συμμετοχή τους σε πρακτικές συμβατικού γραμματισμού, με την έναρξη της σχολικής τους φοίτησης άρχισαν να παρακολουθούν εβδομαδιαίο μάθημα κατήχησης, που διεξάγεται με τη βοήθεια του πατέρα, με σκοπό τη συστηματική εμβάπτιση στη δογματική ταυτότητα της οργάνωσης. Είναι ενδιαφέρον ότι ο τρόπος διεξαγωγής της μελέτης αυτής ελάχιστα διαφέρει από τον τρόπο διδασκαλίας των σχολικών μαθημάτων, καθώς σε μεγάλο βαθμό ακολουθείται το σχήμα διεπίδρασης I(nitiation)- R(esponse)- F(eedback). Επιπλέον, είναι απαραίτητο να έχουν και την ανάλογη συμπεριφορά, καθώς πρέπει να παρακολουθούν με επιμέλεια και να απαντούν, όταν τους ρωτούν κάτι.

Μεγαλώνοντας, άρχισαν να συμμετέχουν με πιο ενεργητικό τρόπο στις πρακτικές της θρησκευτικής κοινότητας. Η προετοιμασία για τις συνελεύσεις μέσα από προσωπική μελέτη και η δημόσια ανάγνωση χωρίων από την Α. Γραφή γίνεται σε αυτή τη φάση με πιο συστηματικό τρόπο. Επιπλέον, αναλαμβάνουν να συντάξουν και να παρουσιάσουν δημόσια μικρές ομιλίες τύπου εργασιών, για την ολοκλήρωση των οποίων είναι απαραίτητη η συγκέντρωση πληροφοριών από τα ποικίλα βοηθητικά κείμενα της οργάνωσης, ενώ απαιτείται ο συνδυασμός τους με τα αντίστοιχα χωρία της Βίβλου.

Πέρα από τις τυπικές θρησκευτικές πρακτικές, στον ελεύθερο τους χρόνο ξεφυλλίζουν τις περιοδικές εκδόσεις της οργάνωσης. Από τις σχολικές εκθέσεις, που συνέλλεξα, διαπίστωσα ότι τα παιδιά αντλούν πληροφορίες από τις σελίδες του περιοδικού σχετικά με την αντιμετώπιση των σημαντικών προβλημάτων που απασχολούν το σημερινό άνθρωπο, ενώ διαμορφώνουν στάση για μια ποικιλία ζητημάτων, η οποία περνά σε σημαντικό βαθμό μέσα από το ιδεολογικό κανάλι της συγκεκριμένης χριστιανικής κοινότητας. Οι γονείς περιβάλλουν με μεγάλη εκτίμηση τις εκδόσεις αυτές και ωθούν τα παιδιά τους στην ανάγνωσή τους. Και άλλοι αναγνώστες των περιοδικών αυτών εκδόσεων μου επεσήμαναν με έμφαση ότι μέσω των περιοδικών τους ανοίγεται παράθυρο στον κόσμο, καθώς έρχονται σε επαφή με πτυχές της ευρύτερης διεθνούς σύγχρονης πραγματικότητας.

Οι ψηφιακές πρακτικές γραμματισμού στις οποίες εμπλέκονται καθημερινά τα παιδιά στο περιβάλλον του υπολογιστή ευθυγραμμίζονται σε μεγάλο βαθμό με το θρησκευτικό τους προσανατολισμό, καθώς κύριο μέρος της δραστηριότητάς τους συνδέεται με την προετοιμασία τους για τη συμμετοχή στις πρακτικές της οργάνωσης. Για παράδειγμα, συχνή είναι η χρήση του προγράμματος επεξεργασίας κειμένου από την πλευρά του 18χρονου αγοριού για τη σύνταξη της μηνιαίας ομιλίας του πάνω σε ένα θεολογικό θέμα. Μεγά-

λη έμφαση, επίσης, δίδεται στη χρησιμότητα ενός αγγλόφωνου συστήματος πλοήγησης με δυνατότητα γρήγορης εύρεσης πληροφοριών από την Α. Γραφή και από το σύνολο των περιοδικών που εκδίδει η οργάνωση. Ο πατέρας περιγράφει με ενθουσιασμό τη δυνατότητα που τους δίνεται για άμεση και γρήγορη πρόσβαση σε μια ποικιλία θεματικών περιοχών. Τα κορίτσια, αν και είναι μικρά ακόμη, για να αναλάβουν την εκτενή πραγμάτευση θεμάτων, χειρίζονται με επιδεξιότητα το πρόγραμμα και δεν δυσκολεύονται στην εύρεση πληροφοριών μέσω της μηχανής αναζήτησης.

Πρέπει να επισημανθεί ότι οι γονείς αποδίδουν μεγάλη έμφαση στην εξοικείωση των παιδιών τους με το δόγμα της οργάνωσης. Κρίνουν ότι η θρησκευτική τους πίστη τους εξοπλίζει με πολύτιμους αμυντικούς μηχανισμούς, ώστε να αντιμετωπίσουν την προβληματική κοινωνική πραγματικότητα που βιώνουν στο υποβαθμισμένο περιβάλλον της συγκεκριμένης κοινότητας. Είναι αξιοσημείωτο ότι, ακόμα και το σχολείο, εμφανίζεται ως υποστηρικτικός θεσμός όπου λαμβάνουν χώρα πρακτικές τις οποίες θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το παιδί, προκειμένου να ενισχύσει την χριστιανική του ιδιότητα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο πατέρας «... από το σχολείο τώρα μας ενδιαφέρει να μάθουν τη μεθοδικότητα, να μάθουν πώς να σκέφτονται, όχι οι γνώσεις αυτές καθαυτές». Είναι γεγονός ότι όλα τα παιδιά που συμμετέχουν στις πρακτικές της οργάνωσης σημειώνουν μια καλή σχολική πορεία, καθώς από μικρή ηλικία συμμετέχουν σε πρακτικές συμβατού και ψηφιακού γραμματισμού που μοιάζουν σε μεγάλο βαθμό ως προς το 'πώς' με τις αντίστοιχες πρακτικές που λαμβάνουν χώρα στο σχολείο.

Ποπ κουλτούρα

Μεγάλο ερευνητικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η καθημερινή εμπλοκή των παιδιών σε πρακτικές γραμματισμού που σχετίζονται με διαφορετικές εκφάνσεις της ποπ κουλτούρας. Όσον αφορά τον έντυπο γραμματισμό, σημαντικό καταγράφεται το ενδιαφέρον τους για τα περιοδικά ποικίλης ύλης. Σε εβδομαδιαία σχεδόν βάση τα έφηβα κορίτσια προμηθεύονται από το μοναδικό ψιλικατζίδικο του συνοικισμού τα αγαπημένα τους αναγνώσματα "Κατερίνα" και "Super Κατερίνα", προκειμένου να ενημερωθούν για τους αγαπημένους τους καλλιτέχνες. Σύμφωνα με ένα 17χρονο κορίτσι, τα συγκεκριμένα αναγνώσματα τα διαβάει με μεγάλη ευχαρίστηση καθώς το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται της είναι πολύ οικείο και μοιάζει σε μεγάλο βαθμό με το λόγο που ακούγεται στις ελαφρές lifestyle εκπομπές της τηλεόρασης. Είναι χαρακτηριστικό ότι η δραστηριότητα της αυτή επηρεάζει και τις πρακτικές που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο του σχολικού γραμματισμού· τα περισσότερα κειμενικά τεκμήρια που συνέλλεξα αντλούν θεματικά από τα συγκεκριμένα περιοδικά. Μια αξιολογή διαφοροποίηση παρατηρείται σε σχέση με τα κορίτσια των οποίων οι γονείς χαρακτηρίζονται από έναν έντονο θρησκευτικό προσανατολισμό. Η αγορά τους γίνεται με μικρότερη συχνότητα και η ανάγνωση τους δεν γίνεται με τόσο 'φανατισμό'.

Σε ανάλογο πλαίσιο κινούνται και οι πρακτικές γραμματισμού των αγοριών. Τα περιοδικά για αυτοκίνητα και οι αθλητικές εφημερίδες είναι τα αναγνώσματα που τραβούν περισσότερο το ενδιαφέρον τους. Το ξεφύλλισμα αθλητικών εφημερίδων και η παρακολούθηση των CD με αθλητικού περιεχομένου εκδηλώσεις, που διανέμονται δωρεάν με τις εφημερίδες, καταλαμβάνουν σημαντικό μέρος των εξωσχολικών τους πρακτικών γραμματισμού.

Αισθητά μικρότερο είναι το ενδιαφέρον προς τα προϊόντα της ποπ κουλτούρας του αγοριού που συμμετέχει ενεργά στις πρακτικές της χριστιανικής οργάνωσης. Η ιδεολογική του συγκρότηση που επηρεάζεται κατά πολύ από το αυστηρό κανάλι της θρησκείας, τον προσανατολίζει σε μεγάλο βαθμό προς την υιοθέτηση μιας πιο 'σοβαρής' και πειθαρχημένης συμπεριφοράς και κοσμοαντίληψης, απομακρύνοντας τον από το πιο 'χαλαρό' ιδεολογικό μοντέλο της μαζικής κουλτούρας.

Το ενδιαφέρον που επιδεικνύουν τα παιδιά προς τα προϊόντα της ποπ κουλτούρας διαπερνά σε μεγάλο βαθμό και τις τεχνολογικές πρακτικές γραμματισμού. Όσα έχουν αποκτήσει μια εξοικείωση με τον υπολογιστή μέσω του σχολείου, ασχολούνται συχνά με την αντιγραφή των ψηφιακών δίσκων των αγαπημένων τους τραγουδιστών. Ακόμα, χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ενός 14χρονου κοριτσιού που η ερασιτεχνική ενασχόλησή της με τη μουσική βρίσκει κύρια έκφραση στη συγγραφή στίχων μέσω του προγράμματος επεξεργασίας κειμένου στον υπολογιστή. Επίσης, πολλά αγόρια έχουν εκδηλώσει ενδιαφέρον και για τα δημοφιλή ηλεκτρονικά παιχνίδια με μια ιδιαίτερη προτίμηση στα παιχνίδια δράσης.

Η πλοήγηση στο διαδίκτυο σε internet café παρακείμενου δήμου εντάσσεται στο ίδιο πλαίσιο. Για παράδειγμα, συχνή καταγράφεται η αναζήτηση πληροφοριών μέσω της μηχανής αναζήτησης google για τους αγαπημένους τους τραγουδιστές και για την παρακολούθηση των εξελίξεων σε σχέση με τα μουσικά τηλεϊάλιτι τα οποία παρακολουθούν συστηματικά. Επιπλέον, συχνά κατεβάζουν τα αγαπημένα τους μουσικά κομμάτια. Προς αυτήν την κατεύθυνση έχει αναπτύξει σημαντική δραστηριότητα ένα 17χρονο αγόρι που επιάρεται ότι απολαμβάνει σημαντικής αναγνώρισης από τους φίλους του γιατί χειρίζεται με επιδεξιότητα το διαδίκτυο για αυτό το σκοπό.

Συμπερασματικά, ευρεία καταγράφεται για πολλά παιδιά η ενασχόληση με τα μουσικά προϊόντα της μαζικής κουλτούρας. Σύμφωνα με ένα 17χρονο κορίτσι, η εμπλοκή στις πρακτικές της ποπ μουσικής της δίνει τη δυνατότητα να ξεφεύγει «από την οπισθοδρομική τσιγγάνικη κοινωνία», που της ασκεί μεγάλη πίεση. Αξίζει να επισημανθεί ότι η έρευνα κατέγραψε την επιθυμία πολλών νέων για απομάκρυνση από την παραδοσιακή τσιγγάνικη κοινότητα. Έχω την αίσθηση ότι τα 'χαλαρά' ιδεολογικά σχήματα, μεταξύ των οποίων το μοντέλο της μαζικής κουλτούρας, αποτελούν πεδία τα οποία προσφέρουν για τους νέους μια διέξοδο εξωστρέφειας από τα στενά τοπικά όρια.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

Με την παρούσα μελέτη επιχειρήθηκε η διερεύνηση των πρακτικών συμβατικού και ψηφιακού γραμματισμού στις οποίες εμπλέκονται παιδιά τσιγγάνικης καταγωγής στην καθημερινή τους ζωή. Με την ερευνητική δραστηριότητα, προσπαθήσαμε να αποκρούσουμε την κυρίαρχη ρητορεία που αντιμετωπίζει την τεχνολογία του γραμματισμού μέσα από μια οπτική θαυμασμού των τεχνικών μέσων θεωρώντας ότι έχουν αυτονόητα θετικές συνέπειες ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο πλαίσιο στο οποίο καλούνται να λειτουργήσουν. Επιχειρήθηκε με αυτόν τον τρόπο να αναδειχτεί η πολυπλοκότητα του ζητήματος που συνδέεται με την παιδαγωγική αξιοποίηση των υπολογιστών.

Τα αποτελέσματα της έρευνας ενισχύουν την υπόθεση σχετικά με την ανάγκη για τοποθέτηση του γραμματισμού στο κοινωνικοπολιτισμικό του συγκείμενο. Είναι σαφές ότι η χρήση της τεχνολογίας (έντυπης και ψηφιακής) δεν γί-

νεται στο κενό και με τρόπο αυτόνομο και αυτόματο αλλά ευθυγραμμίζεται σε κάθε περίπτωση με τα ενδιαφέροντα των παιδιών και έρχεται να εξυπηρετήσει τις ανάγκες τους (Livingstone & Bovill, 2001). Έτσι, τα παιδιά που έχουν έντονο θρησκευτικό προσανατολισμό χρησιμοποιούν την τεχνολογία του γραμματισμού, για να προετοιμαστούν καλύτερα για τις πρακτικές της οργάνωσης και για να γίνουν καλύτεροι χριστιανοί. Από την άλλη πλευρά, πολλά παιδιά εμπλέκονται σε πρακτικές γραμματισμού προκειμένου να προσεγγίσουν τα προϊόντα της μαζικής κουλτούρας, τα οποία τους δίνουν τη δυνατότητα για εξωστρέφεια από τα στενά τοπικά όρια της τσιγγάνικης κοινωνίας.

Αυτό που θα μπορούσε να προκύψει ως συμπέρασμα από τη συγκεκριμένη ανακοίνωση είναι η ανάγκη για διεύρυνση του οπτικού μας πεδίου στη συζήτησή για την αξιοποίηση της τεχνολογίας του γραμματισμού, που θα λαμβάνει υπόψη ότι ο γραμματισμός δεν μπορεί να νοηθεί έξω από τα κοινωνικοπολιτισμικά του συμφραζόμενα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Baynham, M. (2002) (μτφρ. Μ. Αραποπούλου). *Πρακτικές Γραμματισμού*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Gee, J.P. (1996). *Social Linguistics and Literacies: Ideology in Discourse*. London: Falmer
- Koutsogiannis, D. (2001). Computer Literacy in its Cultural Context. Paper presented in The Eighth International Literacy & Education Research Network Conference on Learning, Spetses, 4-8 July 2001
- Livingstone, S. & Bovill, M. (2001). *Families and the Internet: An Observational Study of Children and young people's Use*. Final Report to BT.
- Street, B. (1995). *Social Literacies: Critical Approaches to Literacy in development, Ethnography and Education*. London: Longman
- Δενδρινού, Β. (2001). Διγλωσσία. Στο: Α.-Φ. Χρηστίδης (επιμ.) *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για την Ελληνική Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. 89-94
- Κουτσογιάννης, Δ. (2000). Γλωσσική Αγωγή και Διαδίκτυο: Δυνατότητες και περιορισμοί. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη. 234-244
- Μαγκλάρα, Μ. (υπό δημοσίευση). Ο γραμματισμός ως τοποθετημένη κοινωνική πρακτική: Περιπτώσεις παιδιών Ρομά. Μεταπτυχιακή εργασία στον Τομέα Γλωσσολογίας. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης